עץ המדינה

אבני מורשת

תחקיר וכתיבה
סיגל לנדסברג

[03/2026]

ט"ו בשבט תש"ח, שחל כחודשיים לאחר הכרזת עצרת האומות המאוחדות על סיום המנדט הבריטי בארץ ישראל, היה יום חגיגי במיוחד. לקראת יום הנטיעות, יצאה הנחיה מיוחדת מקרן קיימת לישראל, לטעת את "עץ המדינה" שבדרך, עץ ברוש, זכר לעץ שנטע הרצל בארזה שבהרי ירושלים, במהלך ביקורו בארץ ישראל ב-1898.

כרזה לטו בשבט,
הארכיון הציוני

חגיגות ט"ו בשבט בסימן העמידה במערכה

עיתון "דבר",
27 בינואר 1948

התרבות העברית החדשה והציונות אימצו את ט"ו בשבט כמועד המסמל את השיבה אל הטבע, את ההתיישבות ואת החינוך העברי. בינואר ובפברואר 1948 נערכו ברחבי הארץ טקסי נטיעות רבים על יסוד הזיכרון של העץ שנטע **הרצל**, המפורסם שבהם נערך בקיבוץ דגניה א', אם הקבוצות והקיבוצים. שם נפתח טקס נטיעת "עץ המדינה" בשירה חגיגית של "התקווה". **יעקב פלמוני**, מורה ומייסד מוזיאון "בית גורדון", נשא דברים. בין שורשי העץ נטמנה בכלי זכוכית אטום, מגילה שניסח המורה פלמוני.

בין השאר נכתב במגילה: "היום הזה אנו נוטעים על אדמתנו, אדמת הלאום על גדות הירדן והכנרת את הברוש הזה אשר יכונה 'עץ המדינה'. והיה העץ הזה לאות אימוץ הברית בינינו לארצנו ולהשרשת אמונתנו, כי קום תקום עתה המדינה העברית אשר אך צדק וחסד ישרו בה תמיד, וקיבצה לתוכה את שארית עמינו". בקרבת עץ המדינה הוצב ספסל קטן, שאליו צמוד לוח נושא כתובת, שמנציחה את דבר המגילה.

עמוד 4

"ברוש המדינה העברית"
נטע ברמת־גן

— מאת סופרנו ברמת־גן —

ברמת־גן נטע אתמול ראש המועצה, מר א. קריניצי, ברוש "המדינה העברית", במעמד קהל אלפים באמפיתיאטרון. העץ יועבר לבית־הספר המרכזי ברמת־גן.

ילדי בתי־הספר נטעו 200 עצים מעברו השני של "גן אברהם", במורד הגבעה על־יד מגרש־הטניס.

טקס הנטיעות עבר בחגיגיות והיה רב־רושם. כ־2000 ילדים מבתי־הספר של כל הזרמים השתתפו בו. תהלוכת הילדים על מוריהם עברה במרכז רמת־גן, סביב לכבר רמב"ם. בראש התהלוכה צעדו תלמידי בית־הספר התיכוני, ותזמורת מכבי רמת־גן, יחד עם תזמורת בית־הספר "מכם פיין" עם המנצח ברנדמן, בראש. בשעה 9.30 הגיעה התהלוכה, בלוית הורים וקהל רב, לאמפיתיאטרון — שהיה צר מלהכיל את כל הקהל. על הבמה הוגף הדגל הלאומי ואחרי זה נאם ראש המועצה על ט"ו בשבט ועל המאבק הגורלי על כל שעל ושעל מאדמת הקודש ביום הזה. "אנו נוטעים לזכר חללינו הקדושים".

נערך טקס הנטיעות, בביצוע תלמידי בתי־הספר, בלויית התזמורת. תכנית ההצגה תוכנה בידי מר שלי, וארגון התהלוכה ורכוזה היה בידי מר פ. יעקובסון.

נטיעות ברחוב הדר בהרצליה

תלמידי בתי הספר בהרצליה נטעו אתמול עצים ברחוב הדר, בדרך לשיכון החיילים. נטעו עצים באורך של חצי ק"מ ברחוב זה, כן נוספו עצים רבים בגן הצבורי על שם בן־שפר ז"ל.

מסיבת ט"ו בשבט לילדים בהסתדרות הציונים הכלליים נדחתה ליום החמישי

לרגל פטירתו של הד"ר דב גורביץ ז"ל — נדחתה המסיבה לילדים שעמדה להתקיים כו ביום בהסתדרות הציונים הכלליים, המסיבה תתקיים — במלוא התכנית שנקבעה מראש ונתפרסמה במודעות ובעתונות — ביום החמישי י"ח שבט (29.1.48) ב־3.30 אחר־הצהרים.

עיתון "הבוקר",
27 בינואר
1948

נוסח מגילת
"עץ המדינה"
שניטע בדגניה,
בתש"ח

עץ המדינה
בדגניה,
2008

צילום: אבישי טייכר

מורשתו של "עץ המדינה" מתחילה בחוזה המדינה, חמישה עשורים בטרם קמה, בעת ביקורו של בנימין זאב הרצל בארץ ישראל, ביקור שופע אירועים חשובים.

הרצל (במרכז) וחבריו למשלחת הציונית לירושלים,
1898
אוסף שושנה הלוי, יד בן צבי

הרצל (מימין)
לצד הבית
של משפחת שטרן
בשכונת ממילא,
1898
ארכיון התצלומים הלאומי

ב-2 בנובמבר 1898, בדרכו מיפו לירושלים, ביקר הרצל, בלוויית חבריו למשלחת הציונית, ביניהם **דוד וולפסון**, אצל האיכר **שמואל ברוזה** במושבה מוצא. שם נטע שתיל של עץ בהרי יהודה, סמל להתחדשות לאומית. ביומנו כתב הרצל: "במוצא, על חלקתו של ברוזה, על צלע גבעה נטעתי ארז צעיר, וולפסון נטע דקל קטן, ערבים אחדים סייעו לנו וגם המתיישבים ברוזה וכץ". "כארז בלבנון ישגא", קרא ברוזה, והפסוק מ"תהילים" מ"ג נרשם למרגלות העץ, שאליו עלו לרגל חובבי ציון ביום השנה למותו של הרצל, בהם גם תלמידי "בצלאל".

בוריס שץ (עומד),
מקס בודנהיים (יושב)
וחמדה בן יהודה במוצא,
1912
אוסף משפחת ברוזה, יד בן צבי

יצחק בן צבי (ראשון משמאל)
דוד בן גוריון (נשען על העץ)
וחברים ליד ארז הרצל במוצא,
1912
צילום: צלמניה פריאור, אוסף יצחק בן צבי

העץ, שנקרא מאז "ארז הרצל", ולצידו עץ התומר, נשמרו באדיקות ציונית על ידי משפחת **ברוזה** ואנשי מוצא העברית. כמו העץ, גם המיתוס של "ארז-הרצל" צמח ושגשג ורק **דוד ילין**, מורה קפדן בעל ידע בוטני ולשוני, שביקר במקום, היה הראשון לפקפק בהבחנה הבוטנית של החקלאי ברוזה ואורחו הנכבד, והעיר על אפשרות של טעות.

משק משפחת ברוזה במושבה מוצא, 1912, מקור:
אוסף דוד קיידן, הרווארד יודאיקה

שמואל ברוזה מציג מתוצרת החווה החקלאית שלו במוצא, 1930
מקור: הארכיון הציוני

במאמר מ-1914 בעיתון "חרות" כתב דוד ילין:
"בשֵם ארז קראו לו, לאותו הברוש המתרומם בגדלו, שם במוצא.
שֵם מלך עצי היער נתנו לו.
כי מי יכול לצייר לו אחרת את עֵצו של הרצל?"

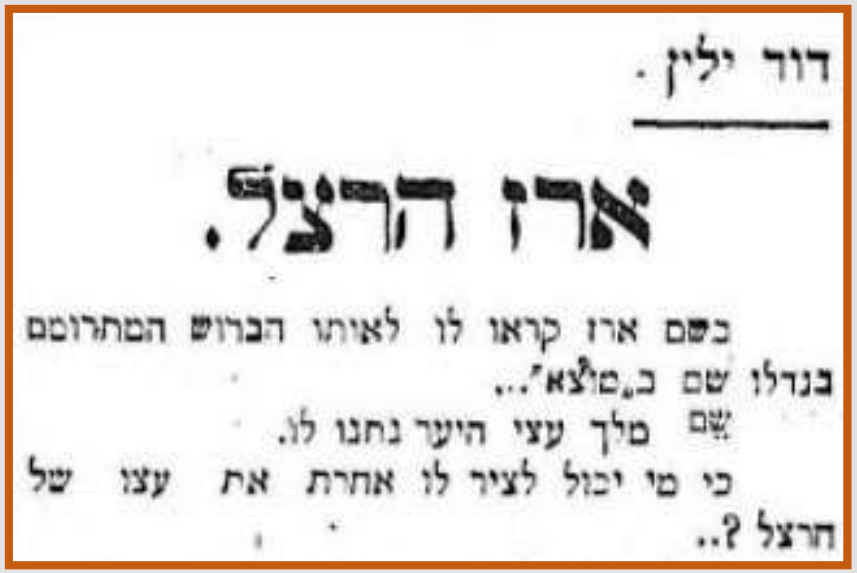

דוד ילין.

ארז הרצל.

בשם ארז קראו לו לאותו הברוש המתרומם
בגדלו שם ב„מוצא"...
שֵם מלך עצי היער נתנו לו.
כי מי יכול לצייר לו אחרת את עצו של
הרצל ?..

דוד ילין, עיתון "החרות"
14 ביולי 1914

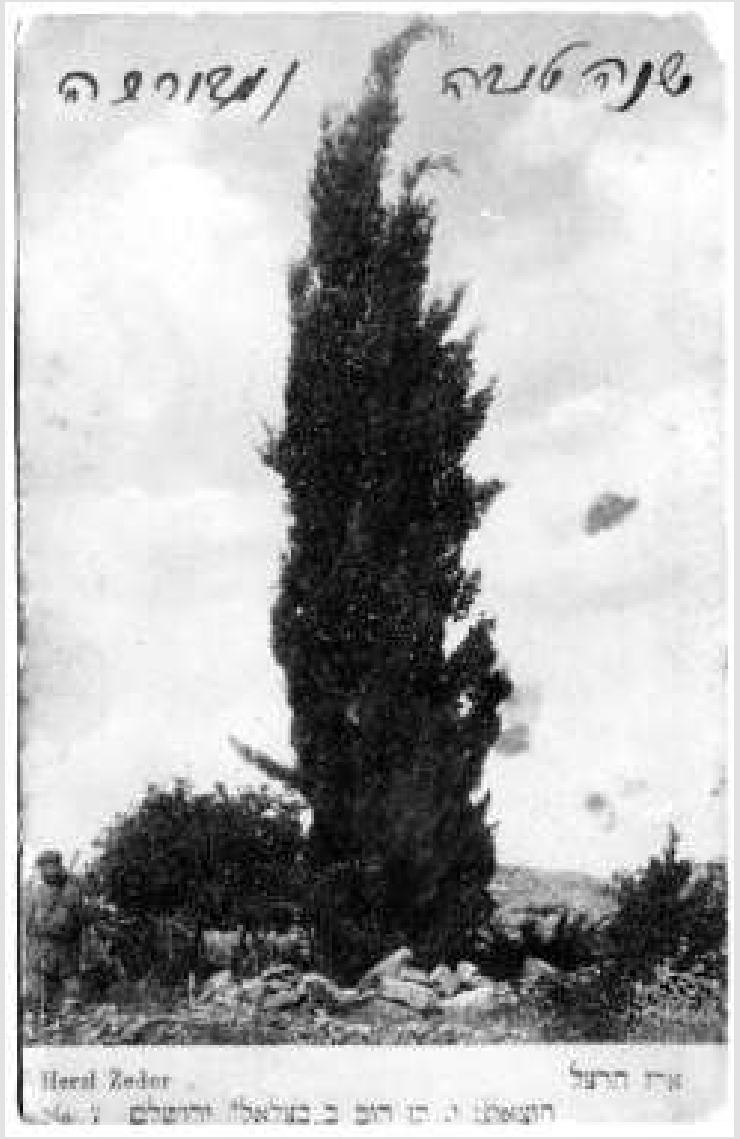

גלוית ברכת שנה טובה ששלח שמואל ברוזה
למשפחת שבטמן בלוזאן, 1909-1915
צילום: יעקב בן דב,
אוסף משפחת ברוזה, יד בן צבי

בתעודה זו של קק"ל מפולין מתחילת המאה ה-20, נראה הרצל ליד העץ שנטע. תמונה זו היא פוטומונטאג' (תצלום שמשלב תצלומים שונים). הרצל נטע שתיל ולא חזר לראות את העץ שגדל לגובה. המסמך הוא קבלה על תרומה שהוקדשה לנטיעת עצי זית לזכרו של הרצל לאחר מותו בשנת 1904.

תעודה מאוסף הרצל וציונות של דוד מטלאו, טורונטו

צילום: קווין וינר, באדיבות דוד מטלאו

מפנה דרמטי חל בקיץ 1915. בעיצומה של מלחמת העולם הראשונה, נמצא "ארז הרצל" גדוע ושרוף. שמואל ברוזה מצא את הארז כרות בגובה 60 ס"מ מהאדמה ואת עץ התומר חרוך. ברוזה, שדיווח על האירוע למשרד הארץ ישראלי של ההסתדרות הציונית, חשד בשלטונות העותמניים.
לימים, **סועאד**, בתו של המופתי הירושלמי לעתיד, **חאג' אמין אל חוסייני**, סיפרה בזיכרונותיה כי אביה, שגר במושבה קולוניא שהייתה סמוכה למוצא, הגיע למקום עם שני שכניו והם גדעו את העץ וגם הבעירו אש. הניסיונות האגרונומיים לטפל בגדם של "ארז הרצל" נכשלו.
הגדם התנתק מהקרקע בשל תמותת שורשים, אך עץ התומר ניצל.
משנודעה בירושלים גדיעת הארז (הלוֹא הוא הברוש), הוזעקו תלמידי "בצלאל" ונשאו לירושלים את הגזע עטוף בדגלי הלאום. המונים הגיעו ללוות את הגזע, שהובא ל"בצלאל" והונח מאחורי עגלת מונטיפיורי.

תלמידי בצלאל, 1910
מקור: הארכיון הציוני

מרכבת מונטיפיורי המקורית בחצר בצלאל 1911 (בוריס שץ עומד במרכז)
תצלום באדיבות שירות הסרטים הישראלי

פרופ' ש"ץ נשא נאום נרגש בפני הציבור הזועם והבטיח, שיבוא יום, ומשתְבָּנה האוניברסיטה העברית, ישמש גזע הארז תורן מרכזי עליו יונף הדגל העברי. הגדם העטוף בדגל הלאום טופל והושם במיכל זכוכית מוגנת. בבדיקה גנטית, התברר כי היה זה אומנם עץ ברוש, כפי שחשדו יודעי דבר.

שטיחי בצלאל, 1911, בוריס שץ (בבגד לבן בקצה השמאלי של השולחן), בקצה הימני תלוי על השולחן שטיח קטן עם ברוש

אוסף גרשון גרא, יד בן צבי

האוצר וחוקר האומנות, **גדעון עפרת**, סבור שבית הספר בצלאל שימר את מיתוס "ארז הרצל", כאשר בסמוך לאירוע גדיעת העץ, נארגו במחלקת השטיחים, שטיחים שהברוש מכבב בתוכם. באחד משטיחי בצלאל מופיע הברוש לצד דימויי הר סיני ואשל אברהם. הברוש הופיע גם על אריחי קרמיקה שיוצרו בבית המלאכה של בצלאל.

בית המלאכה לקרמיקה בצלאל, שנות ה-1920
אוסף זאב הולצמן

ארז הרצל שארוג בשטיח של ביה"ס בצלאל

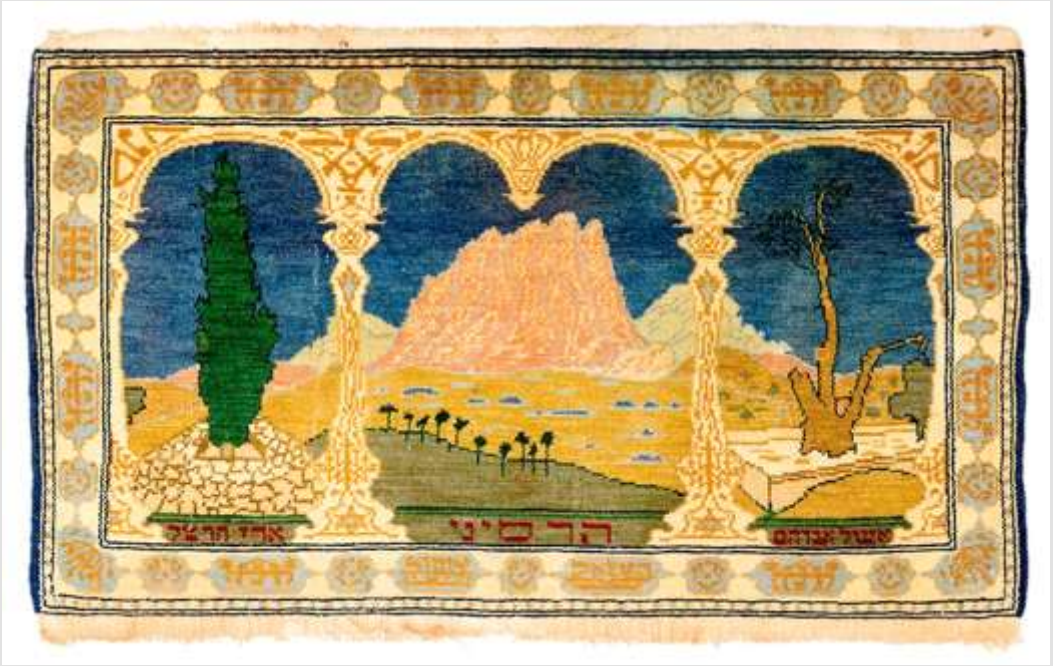

"שטיח הר סיני, אשל אברהם וארז הרצל" הוא כינויו של שטיח שעוצב ונארג בבצלאל, בית מדרש לאומנות ולמלאכות-אומנות. בשנת 1911 הוצג שטיח בדגם זה בתערוכה של בצלאל בוורשה.

למרות שהקשר להרצל התרופף עם השנים, עץ הברוש זכה למעמד באיקונוגרפיה הציונית. אוֹמנים ישראלים רבים ציירו ומציירים ברושים. לפי גדעון עפרת, אין עוד עץ שמצויר כמוהו, אולי בזכות קומתו התמירה ועמידותו ואולי בגלל זיקתו לבתי קברות.
הברוש ירוק העד, שמאריך ימים ביחס לבן אנוש, מופיע כסמל אבל, זיכרון וחיי נצח בתרבות המערב. הוא נפוץ מאוד בבתי קברות צבאיים בישראל, ללא קשר ידוע לברוש שנטע הרצל, שמסמל התחדשות לאומית בארץ ישראל.

יתכן שמגבלות הלכתיות על נטיעת עצים בבתי קברות הביאו לעיצוב ממלכתי של "גן זיכרון" הכולל ברושים. הנטיעה בבית קברות צבאי נעשית תוך הקפדה הלכתית על סוגי צמחים ששורשיהם אינם מעמיקים ואינם מסַכּנים בביזוי המת ועל גיזום שמוֹנע "אֹהל" מעל השבילים, כדי לאפשר לכוהנים לבקר במקום.

אזכרה בהר הרצל,
ברקע עצי הברוש,
2025
צילום: שלמה רודד, פיקיוויקי

בדגניה, אם הקבוצות, הברוש שניטע בתש"ח לזכרו של הרצל, צמח והפך לעץ ענק ומעורר השתאות. מדי שנה, במעבר שבין יום הזיכרון ליום העצמאות, מתכנסים חברי הקיבוץ ליד העץ. לאחר הקראת תוכן המגילה שטמונה בין שורשי הברוש, נוהגים ותיקי הקיבוץ להעביר את "נס הקוממיות", אות הניתן ליישובים שלחמו במלחמת העצמאות, לדור הצעיר. אחר כך צועד הקהל לשני גני זיכרון שהוקמו לזכר הנופלים במלחמות ישראל והתהלוכה מסתיימת ליד הטנק הסורי שנבלם בשערי דגניה במאי 1948.
גם טקסי חתונה בקיבוץ התקיימו לעיתים ברחבת עץ המדינה.

עץ המדינה בדגניה א',
כרזה,
1984
מקור: ארכיון יד יערי

הטנק שעצרו
מגיני דגניה
צילום: יואב ד., 2008,
פיקיוויקי

כמו בשיר "ברוש", גם ברוש המדינה בדגניה א', עמד כזקיף במשך 70 שנה "בחמסין, בקרה ואל מול פני הסערה", עד שבסוף אפריל 2018 התחוללה סופה עזה שהעץ הוותיק נכנע לה. באותה סופה קרס העץ והניסיונות להצילו נכשלו. המגילה הטמונה בין שורשיו נחשפה כששניים מחברי הקיבוץ ניקו בעזרת זרנוק מים את שורשי העץ, והבחינו לפתע במשהו עגול שבצבץ מתוך גושי העפר שנאחזו בשורשים. המגילה נשמרה בזכות העובדה שהייתה סגורה בתוך אחת הצנצנות שנהגו לשמר בהן בעבר פוחלצים במוזיאון המקומי, "בית גורדון".

המגילה שנמצאה בין שורשי הברוש בדגניה, 2018

צילום: דוברות המועצה האזורית עמק הירדן

קק"ל הזדרזה לבצע נטיעה מחודשת של "הברוש של המדינה" בקיבוץ דגניה. עובדי קק"ל איתרו עץ ברוש מתאים והכינו תשתית לנטיעתו.
בטקס, שנערך ב-14 במאי 2018, בהשתתפות חברי קיבוץ דגניה וילדיו, ניטע הברוש הצעיר והמגילה בת השבעים הוטמנה שוב בין השורשים. לצידו הוצב הגזע הוותיק, העירום, כתורן לדגל ברחבה. **פרופ' יוסף ריוב** מהפקולטה לחקלאות ברחובות, בין המומחים שהתגייסו למשימת ההצלה של הברוש שנפל, הצליח להשיג יְחוּרים מהעץ ולהשריש ממנו עצים חדשים. עצים מושרשים מהברוש ההיסטורי של דגניה א' נמסרו עד כה לנטיעה באתרי זיכרון וביישובים שונים, ביניהם: כוכב יאיר, גני עם, ניצני עוז, עין ורד, ועוד. ליד כל עץ הוצב שלט שמספר את הסיפור בתמצית.

ברזת קק"ל לכבוד 70 למדינה, במרכזה עץ המדינה, 2018

רחבת זיכרון ביישוב "כוכב יאיר", בה ניטע צאצא של ברוש המדינה מדגניה

גורלו של שריד הגדם המקורי של ארז הרצל

סיפור טְלטוליו של שריד גדם העץ עד למיקומו הקבוע העכשווי נגזר ממעמד הנטיעה ב – 1898. הרצל התרשם מהנוף ההררי ומהאוויר הצלול, וביומנו כתב: "הדרך מירושלים למוצא ציורית מאד ומזכירה קצת את הפירנאים". לנוכחים אמר: "מן הראוי שיקום בית הבראה במקום".

"גינת הרצל",
קולאז' של תמונות
מתקופות שונות,
1963-1900
מקור: אוסף יצחק בן צבי

"גינת הרצל",
שלט הנצחה
לשריד ארז הרצל,
2008

הרצל אמר, ובשנת 1923, לצד היישוב מוצא, הוקם בית ההבראה הראשון בארץ על ידי הסתדרות העובדים, שהופעל על ידי קופת החולים הכללית. בית ההבראה נקרא "ארזה – בית הבראה לחלוצים". שמו נגזר מעץ הארז שנטע הרצל בביקורו במקום. האדריכל **יוסף ברלין** תכנן את הבניין הדו-קומתי בסגנון ניאו קלאסי והוסיף עמודי תמיכה עגולים בחזית. עמודים אלו העניקו לבניין את הכינוי "הבית הלבן הירושלמי", בשל הדמיון לבית הלבן בוושינגטון.

בית ההבראה "ארזה",
1934
מקור: יד בן צבי

בית ההבראה "ארזה",
לשעבר, לאחר השלמת שימורו,
2020
צילום: מיכאל יעקובסון

שרידי הגדם המקורי, שהפך לסמל ציוני, הוחזרו לאתר בית ההבראה לאחר הקמתו ונשמרו שם. במשך כ-70 שנה פעל בית ההבראה עד לסגירתו בשנת 1991. הוא אירח פועלים פשוטים אך גם אישים בעלי שם שהגיעו לנפוש במקום, ביניהם **ברל כצנלסון**, **חיים נחמן ביאליק**, **שאול טשרניחובסקי**, **חיים ארלוזורוב** וחיים **וייצמן**.

בחלוף 25 שנה מאז שהרצל נטע את השתיל במקום, ניטעו סביב בית ההבראה מאות עצי ארז, ברוש ואורן, שהצלו על הנופשים בכיסאות הנוח. **מנחם אוסישקין** בראש הקרן הקיימת לישראל, נטע ברוש בעת שהותו בבית ההבראה בשנת 1928, בסמוך לשרידי "ארז הרצל".

אורחי "ארזה" בכיסאות נוח, ברקע מבנה המנהלה המודרני, 1930

אורחי בית ההבראה יושבים סביב גדם העץ, 1924
מקור: יד בן צבי

ב-1948, בימי מלחמת השחרור, כשהילדים והנשים פונו ממוצא בשל הקרבות מול הכפר קסטל, נמצא מקום במשוריינים גם לגדם העץ, שחלילה לא ייפול בידי האויב.
לאחר קום המדינה, הוצב הגדם ב"שדרת הנשיאים" ב"ארזה", בה נטעו עצי ברוש וארז, נשיאי המדינה: **יצחק בן צבי**, **זלמן שזר**, **אפרים קציר**, **יצחק נבון** ו**שמעון פרס**. עקב התנכלויות שונות ומשונות הוא הונח לבסוף באתר באקווריום זכוכית מחושל בסורגי פלדה, שם הוא שוכן עד היום.

גם העצים שנטעו נשיאי ישראל סבלו מהזנחה ומהתייבשות מאז שבית ההבראה הפסיק לפעול ובאתר אושרו מיזמי בנייה גדולים. אך הספק לגבי זהותו של שריד הגדם, שעבר טְלטולים רבים, הוסר בשנת 1992. אז השוו הד"ר **גדעון ביגר** והפרופ' **נילי ליפשיץ** את דגם הטבעות של הגדם עם גרף המשקעים באזור בראשית המאה, וקבעו כי סביר שמדובר בשריד לעץ שנטע הרצל, שניצב עד היום כמונומנט היסטורי במתחם "ארזה".

בסיס גדם העץ בשדרת הנשיאים בארזה
צילום: ישראל זלר, פיקיוויקי, 2023

שדרת הנשיאים בארזה
צילום: זלר זלמנסון, פיקיוויקי, 2023

עץ המדינה אינו העץ הלאומי

בינואר 2021, לכבוד ט"ו בשבט ושנת ה-120 לקק"ל, התקיימה תחרות לבחירת העץ הלאומי של ישראל.
התמודדו בתחרות: הזית, הדקל (תמר מצוי), אלון התבור, הברוש, האקליפטוס, התאנה והאלה האטלנטית.
מתוך כמעט 148,000 הצבעות, עץ הזית הגיע למקום הראשון וגרף 32.94% מהקולות, למקום השני והמכובד הגיע אלון התבור ולמקום השלישי הגיע הדקל (תמר מצוי).

עץ הזית הוא אחד משבעת המינים בהם השתבחה ארץ ישראל ומופיע בסמלים רבים ובראשם סמל מדינת ישראל, שבמרכזו מנורת שבעת הקנים ומשני צדדיה ענפי זית.

עץ זית
בבית הכרם,
2013
צילום: אביבה זאבי, פיקיוויקי

עץ זית בחלקת גדולי האומה בהר הרצל,
2011
צילום: אבישי טייבר, פיקיוויקי

מקורות:

- גדעון ביגר, נילי ליפשיץ, **עץ הרצל ברוש או ארז?** "טבע וארץ", יולי 1992, חוברת מס 250
- גדעון עפרת, **ארז הרצל, המחסן של גדעון עפרת**, נובמבר 2022
- אמוץ דפני, **ברושים – צלָניה של תפילה עולה, בכיוון הרוח, במה מקוונת: תרבות ספרות הגות חברה**
- הלל כהן, **תרפ"ט – שנת האפס בסכסוך היהודי ערבי**, הוצאת כתר, 2013
- אדם אקרמן , **הפינה ההיסטורית מאה שנה להקמתו של בית ההבראה המיתולוגי**, כל העיר, דצמבר 2023
- ניר חסון, **אחרי העץ של הרצל, גם הברוש של אוסישקין התייבש**, "הארץ", ינואר 2010
- יונתן הללי, **הסערה חשפה עותק של מגילה שהוטמנה בקיבוץ דגניה לפני שבעים שנה**, מעריב, מאי 2018
- עדי חשמונאי, **"ברוש המדינה" הושב למקומו ההיסטורי**, ישראל היום, מאי 2019
- **"עץ המדינה" ניטע מחדש**, אתר קק"ל, מאי 2018
- **מאה שנים של ט"ו בשבט**, מגזין הספריה הלאומית, ינואר 2019
- **הזית הוא הזוכה בתחרות העץ הלאומי של קק"ל**, אתר קק"ל, ינואר 2021
- David Matlow, **The cypress tree that Herzl planted became an important Zionist symbol**, The Canadian Jewish News, February 1, 2026

אנו מכבדים את זכויותיהם של בעלי זכויות יוצרים ומשקיעים מאמצים באיתור בעלי זכויות יוצרים לצורך שימוש בחומרים המופיעים באתר. השימוש נעשה על פי סעיף 27א לחוק זכויות יוצרים תשס"ח-2007, ואם לדעתכם נפגעה זכותכם כבעלים של זכויות יוצרים בחומר המופיע באתר זה, הנכם רשאים לפנות באמצעות דואר אלקטרוני לכתובת: info@hamoreshet.org.il בבקשה לחדול מעשיית השימוש ביצירה, וציינו שם מלא ומספר טלפון, וצרפו צילום מסך וקישור לדף הרלוונטי באתר.

הפקה: מתנדבי קבוצת אבני מורשת – תקשורת לנכסי מורשת מוחשית [03/2026]

תחקיר וכתיבה : סיגל לנדסברג

עיצוב: זאב הררי

אבני מורשת